

marife

dini araştırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 23 • sayı / issue: 2 • kış / winter 2023

Sosyolojik Açıdan Klasik Kent/Modern Kent Ayrımı ve Din

Classic City/Modern City Discrimination and Religion in Sociological Perspective

Mehmet Akgül

Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı

Professor, Necmettin Erbakan University, Faculty of Theology, Department of Sociology of Religion
Konya / Türkiye

makgul70@hotmail.com | <https://orcid.org/0000-0002-5845-8626>

Mustafa Laleli *

Doktora Öğrencisi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Din Sosyolojisi Bilim Dalı
PhD Candidate, Necmettin Erbakan University, Social Science Institution, Philosophy and Religious Sciences Department of Sociology of Religion

Konya / Türkiye

maverick3406@gmail.com | <https://orcid.org/0000-0002-1706-8605>

* Corresponding Author / Sorumlu Yazar

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.33420/marife.1334679

Cite as / Atıf: Akgül, Mehmet – Laleli, Mustafa. "Sosyolojik Açıdan Klasik Kent/Modern Kent Ayrımı ve Din". *Marife* 23/2 (2023) 325-348. <https://doi.org/10.33420/marife.1334679>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır."

e-ISSN: 2630-5550

<https://marife.org/tr/>

Sosyolojik Açıdan Klasik Kent/Modern Kent Ayrımı ve Din

Özet

Bu makalenin amacı tarihsel süreçte kent ve din arasındaki ilişkinin değişen doğasını bir teorik çerçeve içinde tespit etme çabasıdır. Dünyanın her tarafında ve tarihin uzun bir devresinde kentler parçası oldukları geleneksel/feodal topluma has karakteristik özellikler sergilemişlerdir. Modern kentler de yine aynı şekilde modern toplumların bir parçası olarak kendilerine has özellikler sergilemektedir. Başka bir deyişle kentler, tek başlarına var olan komüniteler olarak ele alınmazlar. Parçası oldukları büyük toplumun temel yapısına izafe edilerek anlaşılabilirler. Bu yönüyle kent, Robert Park'ın ifadesiyle toplumsal davranışın araştırılması için bir "laboratuvar" konumundadır. Özellikle Sanayi Devrimi sonrasında yaşanan gelişmelerle birlikte kentler, genel anlamda toplumların kaderinin belirlendiği ve geleneksel toplumdan farklı bir hayat tarzını temsil eden alanlar hâline gelmiştir. Doğal olarak, yeniden biçimlenen kent hayatında yaşanan değişimler, kentleşme bağlamında din ve kültür alanının değişimini de kaçınılmaz kılmış ve antik dönemden itibaren değişmekte ve dönüşmekte olan kentler ile din arasında asırlardır süren ilişkinin kırılma noktasını modernleşme adı verilen hızlı değişim süreci oluşturmuştur. Bu açıdan kentler, insanların birbirleriyle olduğu kadar; yaşadıkları mekânla da ilişki kurdukları, ondan etkilenmek ya da etkileyip değiştirmek suretiyle onu toplumsal süreçlerin bir parçası hâline getirdikleri alanlardır. İnsanoğlu, tarihin ilk dönemlerinden beri kentlerde yaşamamaktadır. Kent, insanın kendi amaçları ve kendi sosyal ilişkileri doğrultusunda sonradan inşa ettiği bir yaşam alanıdır. Tarih boyunca yıkılan, ortadan kalkan medeniyetler ve kentlerin yerlerini başka medeniyetler ve kentler almıştır. Buna karşın, geçmişte var olan klasik kentler ile Sanayi Devrimi sonrası ortaya çıkan modern sanayi kentlerinin karşılaştıkları güçlükler, daha ileri bir toplum örgütlenmesi veya kentten farklı bir yerleşim/yönetim biçimi ile aşılabılmış değildir. Toplumsal örgütlenmenin ileri bir seviyesi, gelişkin bir örneği olan kentler, tarih boyunca farklı yönetsel ağları ve toplumsal ilişkileri bünyesinde barındıran alanlar olmuştur. Varlık gösterdikleri dönemlerde, nüfusu yoğun bir şekilde kendilerine çekme nedenleri kimi zaman savunma faktörüne, kimi zaman dini öğelere, kimi zaman ticaret ya da sanayi gibi olgulara dayansa da site kentlerinden günümüze modern sanayi kentlerine kadarki süreçte kurulan veya ortadan kalkan bütün kentlerin ortak özelliği; egemen olunan kaynaklar üzerinden ürettikleri gücün sürekliliğidir. Sonuçta, insan toplulukları tarih boyunca, nasıl bir ideal yaşam hayal ediyorlarsa etraflarını da ona göre dizayn ettiklerinden bir kent inşa edildiğinde, kentin fiziksel ve sosyolojik yapısı o toplumun inançlarının, geleneklerinin ve sosyal örgütlenmesinin bir yansıması olarak karşımıza çıkmıştır. Nitekim Gülzar'ın deyimiyle, kapitalist toplumlar kentlerini gökdelenler, borsalar ve ticaret merkezleri etrafında inşa ederek "eco-centrik"; komünist toplumlar kentlerini büyük meydanlar ve anıtlar etrafında kurarak "sosyo-centrik" bir kent modeli oluştururken; İslam medeniyeti gibi Allah inancına dayalı toplumlar, kentlerini mabetler ve kutsal mekânlar etrafında inşa ederek "teo-centrik" bir model oluşturmuşlardır. Dolayısıyla modern kentin seküler kurumlarının gerek fert gerekse de toplum hayatında insanların gaye ve anlam arayışı gibi birtakım ihtiyaçlarına cevap veremediği durumlarda, dinin yeni roller ve fonksiyonlar kazanarak öne çıkmasının şaşırtıcı bir durum olmayacağından hareketle, 21. yüzyılın modern kentleri özelinde dinin yapı ve fonksiyonlarında meydana gelen değişimler ile toplumun din algısındaki farklılaşmaları daha iyi tespit edebilmek adına yeni saha araştırmalarına ve bulgulara ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Çünkü dinin, kutsal ve aşkın tabiatı yanında, kendisinde var olan değerler sistemi sayesinde insanların önemli ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle hem bireysel hem de toplumsal yönden önemli bir fonksiyon icra ettiği söylenebilir. Bu anlamda çalışmada sosyolojik açıdan klasik kent- modern kent ayrımı özelinde din-toplum ilişkilerinde meydana gelen değişimler, bilimsel araştırma desenlerinden nitel araştırma deseni (stratejisi) benimsenerek teorik açıdan incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Kent, Kentleşme, Modernleşme, Sekülerleşme.

Classic City/Modern City Discrimination and Religion in Sociological Perspective

The aim of this article is to try to determine the changing nature of the relationship between city and religion in the historical process within a theoretical framework. All over the world and over a long period of history, cities have exhibited characteristic features specific to the traditional/feudal society of which they are a part. Likewise, modern cities exhibit their own characteristics as a part of modern societies. In other words, cities are not considered as communities that exist alone. They can be understood by relating them to the basic structure of the larger society of which they are a part. In this respect, the city is, in Robert Park's words, a "laboratory" for researching social behavior. Especially with the developments after the Industrial Revolution, cities have become areas where the fate of societies in general is determined and represent a lifestyle different from the traditional society. Naturally, the changes experienced in the reshaped city life made the change in the field of religion and culture inevitable in the context of urbanization, and the rapid change process called modernization constituted the breaking point of the centuries-old relationship between religion and cities, which have been changing and transforming since the ancient period. In this respect, cities are not only about people but also about each other; They are areas where they establish a relationship with the place they live in and make it a part of social processes by being affected by it or by influencing and changing it. Human beings have not lived in cities since the early periods of history. The city is a living space that people build in line with their own purposes and social relations. Throughout history, civilizations and cities that have collapsed or disappeared have been replaced by other civilizations and cities. On the other hand, the difficulties faced by the classical cities that existed in the past and the modern industrial cities that emerged after the Industrial Revolution could not be overcome with a more advanced social organization or a settlement/management style different from the city. Cities, which are an advanced level and a developed example of social organization, have been areas that have incorporated different administrative networks and social relations throughout history. Although the reasons for attracting the population intensively during the periods in which they existed were sometimes based on defense factors, sometimes on religious elements, and sometimes on facts such as trade or industry, the common feature of all cities that were established or disappeared in the process from city-site cities to today's modern industrial cities is; It is the continuity of the power they produce through the resources they dominate. As a result, throughout history, human communities have designed their surroundings according to the ideal life they dream of, and when a city is built, the physical and sociological structure of the city appears as a reflection of the beliefs, traditions and social organization of that society. As a matter of fact, in Gülzar's words, capitalist societies are "eco-centric" by building their cities around skyscrapers, stock exchanges and trade centers; While communist societies create a "socio-centric" city model by building their cities around large squares and monuments; Societies based on belief in God, such as the Islamic civilization, have created a "theo-centric" model by building their cities around temples and sacred places. Therefore, in cases where the secular institutions of the modern city cannot meet some of the needs of people such as the search for purpose and meaning in both individual and social life, it is not surprising that religion comes to the fore by gaining new roles and functions. It is thought that new field research and findings are needed in order to better detect the differences in society's perception of religion. Because it can be said that religion, in addition to its sacred and transcendent nature, performs an important function both individually and socially by meeting the important needs of people thanks to its inherent value system. In this sense, in the study, the changes in religion-society relations, specifically the distinction between classical city and modern city, were examined from a sociological perspective, from a theoretical perspective, by adopting a qualitative research pattern (strategy) from scientific research patterns.

Keywords: *Sociology of Religion, City, Urbanization, Modernization, Secularization.*

Giriş

Tarihte bitkilerin ıslahı ve hayvanların evcilleştirilmesi yani yeryüzünde tarımın keşfi ve yerleşik hayatın başlaması insanlık tarihi için ilk büyük değişme ve gelişmeyi meydana getirir. Bu anlamda tarımın yaygınlaşması, nüfusun belirli yer-

lerde toplanmasını ve yoğunluk kazanmasını sağlayan önemli bir faktör olmuştur. İnsanlık tarihinde birinci büyük değişim olarak görülen tarımsal üretime geçişten sonraki ikinci ve en önemli değişim ise; sanayileşme sürecinde gerçekleşmiştir. Batı dünyasının gerçekleştirdiği Coğrafi keşifler, Reform ve Rönesans hareketleri gibi gelişmelerin etkisiyle ortaya çıkan ve “Aydınlanma Çağı” olarak adlandırılan tarihsel dönem, aynı zamanda düşünceyi eski, geleneksel ve değişmez kabul edilen varsayımlar ile önyargılardan kurtarıp özgürleştirmeyi ve rasyonel bilgiyi esas almayı amaçlayan yeni bir yaklaşım biçimini ortaya çıkarmıştır. Aydınlanma Çağı’nda özellikle aklın başat konumu ve bilimsel bilginin akıl yolu ile inşa edilmesi sürecinin bir sonucu olarak önce İngiltere’de başlayan Sanayi Devrimi’nin, devam eden süreçte bilimsel-teknolojik gelişmelerin ve hızlı kentleşmenin belirlediği, bilimi ve bilimsel metodu hakikatin yegâne kaynağı olarak gören anlayışa dayalı yeni toplumsal düzen, aynı zamanda Batı toplumlarındaki büyük değişim ve dönüşümlerin bir ifadesidir. Nitekim bu değişimler, sadece Batı toplumları ile sınırlı kalmamış ve özellikle, II. Dünya Savaşı’ndan sonra Dünya ölçeğinde çok sayıda insanı toprağından kopararak; kırsal alanlardan, kent merkezlerine doğru gerçekleşen büyük göç hareketlerine neden olmuştur.¹

Yaşanan söz konusu gelişmelerle birlikte kentler, genel anlamda toplumların kaderinin belirlendiği ve geleneksel toplumdaki farklı bir hayat tarzını temsil eden alanlar hâline gelmiştir.² Doğal olarak, yeniden biçimlenen kent hayatında yaşanan değişimler, din ve kültür alanının değişimini de kaçınılmaz kılmıştır. Dolayısıyla antik dönemden itibaren değişmekte ve dönüşmekte olan kentler ile din arasında asırlardır süren ilişkinin kırılma noktasını modernleşme adı verilen hızlı değişim süreci oluşturmuştur.

Geleneksel-Modern kentle ilgili Durkheim başta olmak üzere pek çok sosyolog yaşananları, toplumsal hayatta artan uzmanlaşma ve karmaşık iş bölümü, mekanik dayanışma biçiminden organik dayanışma biçimine, cemaat yapısından cemiyet yapısına, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş şeklinde açıklamaya çalışmışlardır. Söz konusu gelişmeler din ve değişim alanında çeşitli toplumsal sorun ve tartışmalara yol açmış ve yeni dönemde dinin nerede konumlandırılacağı meselesi, modern zamanların en önemli tartışmalarından biri haline gelmiştir. Bu bağlamda kentleşmeye dair her bir değişkenin din ile ilişkisi yeniden kurulmaya çalışılmıştır. Örneğin, Kirman’ın ifadesiyle, modernleşme sürecinde kentleşme ve eğitim imkanlarının yaygınlaşması gibi faktörler kaçınılmaz olarak dini yaşamda zayıflamaya yol açabilmektedir.³

¹ Anthony Giddens, *Sosyoloji Eleştirel Bir Giriş*. çev. Ülgen Yıldız Battal (Ankara: Phoenix Yayınları, 2001), 97; Suat Oktar- Arzu Varlı, “Türkiye’de 1950-1954 Yılları Arasında Demokrat Partinin Tarım Politikası”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 28/1 (2010), 9-12.

² Adnan Halis Arslantaş, “Sosyal Değişme Kentleşme ve Kentleşmenin Din Üzerine Etkileri”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2008), 171; Fatih Öztaş- Abdullah Özbolat, “Kentleşen Gelenek, Gelenekleşen Kent”, *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2019), 176-189.

³ Mehmet Ali Kirman, *Din ve Sekülerleşme* (Adana: Karahan Kitabevi, 2005), 17-18.

Klasik (geleneksel) kent toplumu ile modern (çağdaş) kent toplumu arasındaki dini hayat açısından görülen farklılıkları ele alan bu çalışmada, bilimsel araştırma desenlerinden nitel araştırma deseni (stratejisi) benimsenerek konu teorik açıdan incelenmiştir. Literatür taraması ve belgesel gözlem yoluyla elde edilmiş araştırma verilerinin analizinin birinci aşaması olan betimsel analizde veriler sınıflanmıştır. İkinci aşama olan sistematik analizde veriler neden-sonuç ilişkisine göre analiz edildikten sonra, üçüncü aşamada araştırmanın bulgularına dayalı kişisel yorumlarımız analiz sürecine dâhil edilmiştir.

1. Kent Kavramı

Kenti ele alan tanımlamalarda genel olarak; demografik, ekonomik, kültürel ve sosyolojik ölçütler veya kenti kırsal yerleşmelerden ayıran yapısal özellikler dikkate alınmaktadır.⁴ Örneğin düşünce tarihinde kentin ortaya çıkışı ile ilgili olarak yaşamsal faktörlere dikkat çeken Aristo kenti, insanların daha iyi bir yaşam sürmek için toplandıkları alanlar olarak tanımlamıştır.⁵ Modern dönemde ise, örneğin Bottomore'ye göre kent, milli sınırlar içerisinde belli bir alana yerleşmiş; üretimin gerçekleştiği, mal ve hizmetlerin dağıtımının ve bölüşümünün yapıldığı, çok nüfuslu, birleşik bir topluluk veya sosyal bir organizasyondur. Bu açıdan Bottomore, ekonomik gelişmelerin, siyasal değişmelerin, yeniliklerin, keşif ve icatların, yeni değer ve tutumların ilk olarak kentlerde ortaya çıktığı düşüncesindedir.⁶

Kentlerin ortaya çıkışını ekonomik gerekçeler ile açıklayan Pirenne ise; dokuzuncu yüzyıldan itibaren Avrupa'da çok sayıda büyük ölçekli pazarların kurulması ile kent yaşamının gelişmesi arasındaki bağlantıya dikkat çekmektedir.⁷ Dolayısıyla kent kavramının tarihi süreçte içeriğinde meydana gelen değişiklikler incelendiğinde, uygarlık kavramının, özellikle tarihin ilk dönemlerinden itibaren, bu içeriğin belirlenmesinde belirgin bir rol oynadığı söylenebilir.⁸ Bu anlamda Latince kökenli dillerde medeniyet anlamına gelen "civilization" kelimesinin kent anlamına gelen "civitas" tan türetildiği; yine Arap kültüründe medeniyet kavramının karşılığı olan "hadare" kelimesinin kent anlamında da kullanıldığı görülmektedir.⁹ Kentin tarihi seyrinde önceki dönemlerde "cite", "polis", "medine" ve "kent" gibi birbirine yakın anlamlarda kullanılan kavramlar, sanayi devrimi sonrası kent mekânlarının görünüş ve fonksiyonlarının farklılaşmasının bir neticesi olarak yerini "bourg", "ville", "city" ve "urban" gibi kavramlara bırakmıştır.

Günümüzde kent kavramının tanımında; kent ortamında yaşayanların istihdam biçimi, ekonomik faaliyetler, demografik yapı, sınıf veya tabakalaşma gibi sos-

⁴ Arslantaş, "Sosyal Değişme Kentleşme ve Kentleşmenin Din Üzerine Etkileri", 172.

⁵ Zerrin Toprak Karaman, *Kent Yönetimi ve Politikası* (İzmir: Anadolu Matbaacılık, 1998), 6-7.

⁶ Thomas Burton Bottomore, *Toplumbilim*. çev. Ünsal OSKAY (Ankara: Doğan Yayınları, 1977), 98.

⁷ Henri Pirenne, *Orta Çağ Kentleri*, çev. Şadan Karadeniz (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 103.

⁸ Hasan Ertürk, *Kent Ekonomisi* (Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 1997), 42.

⁹ Metin Erten, *Nasıl Bir Yerel Yönetim* (İstanbul: Anahtar Kitap Yayınları, 1999), 30-31.

yal kriterlere ait pek çok farklı özellik kullanılmaktadır. Örneğin İsbir, nüfus boyutunu ön plana çıkararak kenti, “insan ilişkileri açısından belirli bir nüfus büyüklüğüne sahip, toplumun fizyolojik, ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarının belirli düzeyde karşılandığı fiziki yerleşim alanı”¹⁰ şeklinde tanımlar. Kentin idari ve sosyo-ekonomik boyutuna vurgu yapan Sezal ise, “idari açıdan belirli bir nüfus büyüklüğüne ulaşmış, sosyal hayatın mesleklere, iş bölümüne, farklı kültür gruplarına göre organize edildiği ve kurumlaşmaların yoğunluk kazandığı yerleşim merkezi” şeklinde tarif etmektedir.¹¹

Diğer taraftan, sosyolojik anlamda karmaşık bir yapı ve organizasyon olan kenti sadece içerisinde barındırdığı nüfus ile -yani sayısal olarak- değerlendirmek de pek bir anlam ifade etmemektedir.¹² Bu açıdan kenti sosyolojik yönüyle ele alan tanımlamalarda genel olarak; bireyler arasındaki toplumsal ilişkilere daha fazla yer verildiği gözlenmektedir. Nitekim Hout, kenti “karmaşık toplum yapısı sayesinde insanların bireysel olarak çözemedikleri sorunlarının üstesinden gelmelerine olanak sağlayan ve kendine has özellikleri bulunan yerleşim sistemi”, Helle, “mekânsal bir birim olmanın ötesinde, sakinlerinin karşılıklı etkileşimlerinden oluşan ve canlılığını sürdüren ilişkiler yumağı” olarak tanımlamıştır.¹³

Sonuç olarak, insanoğlunun bir arada ve karşılıklı ilişki içinde yaşama zorunluluğu neticesinde tarihinin ilk dönemlerinden itibaren var olan kentlerin, geçirdiği toplumsal değişim ve dönüşümlere bağlı olarak süreç içerisinde farklı tanımlamaları yapılabilmektedir.

2. Kentleşme Kavramı

Kent kavramı ile ilişkili bir diğer kavram olan kentleşme kavramı sosyal değişim sürecini etkilemesi ve hatta hızlandırması sebebiyle sosyolojik açıdan önemli bir olgudur.¹⁴

Tarihsel açıdan ilk kentleşmeler, M.Ö. 3000-5000 yılları arasında ziraatın başlangıç yeri olan Mezopotamya ile Nil, İndus (Hindistan) ve Sarı Irmak (Çin) vadilerinde tarımın yoğun bir biçimde sürdürüldüğü verimli tarım arazileri üzerinde görülmekte ve bu kentlerin nüfusu 5000 ile 15000 arasında değişmektedir. Bununla birlikte nüfusu yüz binleri bulan kentlerin ortaya çıkışı ise; Roma İmparatorluğu gibi büyük imparatorluklar zamanına rastlamaktadır.¹⁵ Dolayısıyla dar anlamda

¹⁰ Eyüp Günay İsbir, *Şehirleşme Meseleleri* (Ankara: Gazi Büro Yayınları, 1991), 8.

¹¹ İhsan Sezal, *Şehirleşme* (İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1992), 22.

¹² Ahmet Kadir Topal, “Kavramsal Olarak Kent Nedir ve Türkiye’de Kent Neresidir”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/1 (2004), 277.

¹³ Hans Jürgen Helle, “Kentleşmiş İnsan. çev. Zeynep Aygen.”, *İstanbul Yapı Kredi Yayınları Cogito Düşünce Dergisi* 8 (1996), 71; Jean Louis Hout, “Dünya’nın İlk Kentleri, Kasabacıklardan Megapolere, çev. Ali Bektaş Girgin”, *Kentlerin Doğuşu* (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2000), 14.

¹⁴ Kemal Kartal, *Kentleşme ve İnsan* (Ankara: Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, 1978), 4.

¹⁵ Arslantaş, “Sosyal Değişim Kentleşme ve Kentleşmenin Din Üzerine Etkileri”, 174; Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Köy sosyolojisi* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1988), 25; Leonardo Benevolo, *Avrupa Tarihinde Kentler*. çev. Nur Nirven Afa. (İstanbul: Afa Yayınları, 1995), 191; Hout, “Dünya’nın İlk Kentleri,

kent sayısının ve kentlerde yaşayan nüfusun artışı şeklinde tanımlanan ya da tarımsal üretimden daha ileri bir üretim düzeyine geçiş şeklinde ifade edilen ifade edilen kentleşme, kentlerin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapıları başta olmak üzere tüm toplum yapısında kaçınılmaz etkilerde bulunabilmektedir.¹⁶ Bu anlamda kentleşme, sosyolojik açıdan nüfusun belli bir yerde yoğunlaşması tanımının ötesinde fert-toplum ilişkilerinden sosyal kurumlara kadar toplumsal yapının bütün bileşenlerine etki edebilecek; hatta onları değiştirebilecek bir sürece işaret etmektedir.

3. Kentin Sosyolojik Açından Önemi

Kenti çözümlmeye başladığımız zaman kaçınılmaz olarak belli toplumsal durum ve ilişkiler hakkında da düşünmeye başlarız. Bu açıdan kentler, insanların birbirleriyle olduğu kadar; yaşadıkları mekanla da ilişki kurdukları, ondan etkilenecek ya da etkileyip değiştirmek suretiyle onu toplumsal süreçlerin bir parçası hâline getirdikleri alanlardır.¹⁷

Dolayısıyla birbirine benzemeyen, aynı düşünce ve yaşam felsefesine sahip olmayan insanları bir arada barındıran kentlerin yapısı sosyologların daima ilgisini çekmekte; heterojen özellikler sergileyen kentlerin fiziksel ve mekânsal bölüşümde sosyal sınıflara, mesleklere, toplumsal statü ve ekonomik gelire göre oldukça katı bir homojenlik göstermesi, sosyal araştırmalarda kenti daima ilgi odağı haline getirmektedir.¹⁸

Bumin'in deyimıyla kent kavramına pek çok farklı açıdan yaklaşılabilir. Örneğin, "psikanaliz kavramıyla", "cetvel veya pergelle", "roman ve şirdeki yeriyile", "nostalji" yönüyle "düzen ve ilerleme olarak", "sınıf mücadelesinden hareketle" ve "demokrasi ile olan yakın ilişkisiyle..."¹⁹Bununla birlikte kenti daha iyi analiz edebilmek için öncelikle sosyolojiye başvurulması gerektiğini düşünen Hout'a göre kent, insanların bir araya geldiği ve fikirlerin yayıldığı, ilişkilerin ve kararların merkezidir. Kentte farklı faaliyet alanları bir araya gelmek suretiyle, her bir unsurun birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğu dışa açık bir sistem ortaya çıkmakta ve sosyolojik açıdan sahip olduğu bu tür özellikleri nedeniyle kent, kırsal yerleşmelerden farklı bir yerde konumlanmaktadır.²⁰

Şüphesiz insanoğlu, tarihin ilk dönemlerinden beri bütünüyle kentlerde yaşamamaktadır. Kent, insanın yeryüzünde var olduğu andan itibaren hazır olarak bulmadığı, kendi amaçları ve kendi sosyal ilişkileri doğrultusunda sonradan inşa

→

Kasabacıklardan Megapollere, çev. Ali Bektaş Girgin", 13.

¹⁶ Ercan Tatlıdil, *Kentleşme ve Gecekondu* (İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1989), 4.

¹⁷ Eylem Özdemir, "Kent'in Tanımlanmasında Sosyolojik Yaklaşımlar: Toplumsal Süreç ve/veya Mekânın Çözümlemesi", *İdealkent Dergisi* 1/1 (2010), 77.

¹⁸ Ercan Tatlıdil, "Kent Sosyolojisi: Kuramlar Kavramlar", *Ege Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 3 (1992), 34.

¹⁹ Kürşat Bumin, *Demokrasi Arayışında Kent* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1998), 18.

²⁰ Jean Louis Hout, "Dünya'nın İlk Kentleri, Kasabacıklardan Megapollere, çev. Ali Bektaş Girgin", 14.

ettiği bir yaşam alanıdır. Nitekim tarih boyunca yıkılan, ortadan kalkan medeniyetler ve kentlerin yerlerini başka medeniyetler ve kentler almıştır. Buna karşın, geçmişte ve sanayi devrimi de dâhil olmak üzere günümüzde kent örgütlenmesinin yerini daha ileri başka bir örgütlenme biçimi alamamıştır.²¹ Bu açıdan kent, aynı zamanda aşılammış bir örgütlenme biçimidir.

Kentin karmaşık ve farklı yaşam tarzlarını barındıran zengin dünyası, sosyoloji açısından vazgeçilmez bir inceleme ve deneyim alanıdır. Bu bakımdan sosyoloji, kentin her yönüne, her unsuruna ilgi duyup, her alanını analiz etmeye çalışırken; toplumsal gösterge alanı olan kentler, sosyolojinin sürekli takip ettiği ve gözlem yaptığı alanlar hâline dönüşür.

4. Dinin Sosyolojik Analizi

Din, insanlığın her döneminde toplumların hayatını etkileyerek; onların yaşam biçimlerinin şekillenmesinde önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak günümüzde sosyal hareketlilik ve göç olgusunun bir sonucu olarak artan kentleşme, rasyonelleşme ve sekülerleşme süreçleri toplum hayatında köklü değişimlere sahne olmaktadır. Bu çerçevede söz konusu toplumsal gelişmelerin anlaşılmasında kentleşme ve sanayileşmeyle birlikte dinin aldığı yeni görünüm önemli bir referans noktası oluşturduğundan bu çalışmada din, klasik kentler ile modern kentler bağlamında geleneksel toplum yapısı ile modern toplum yapısında algılanış ve yaşayış biçimindeki farklılıkları itibarıyla ele alınmıştır.

Dini sosyolojik açıdan ele alan tanımlarda; en genel haliyle bir fenomen olarak ele alınıp teşhis edilmeye çalışılan din, özünden çok yerine getirdiği toplumsal fonksiyonları açısından değerlendirilmektedir. Bununla birlikte sistematik ve yaygın din tanımlamalarının birçoğunda din olgusu; kutsal, bütüncül ve aşkın kabul edilebilecek bir gerçeklik anlayışı inşa ederek; nihayetinde insana bir gaye ve anlam sunan sembolik ve kültürel bir yapı olarak da tarif edilmektedir.²²

Bu açıdan sosyologlar dini tanımlarken, özellikle dinin ne olduğuna ya da toplumda ne gibi fonksiyonlar yürüttüğüne yoğunlaşmış²³ ve bu durumun bir sonucu olarak dini; özsel ya da işlevsel olarak tanımlayan din tanımları ortaya çıkmıştır.²⁴ Bu anlamda Auguste Comte, sosyolojik bir bakış açısıyla din kavramından bahseden ilk düşünürdür. Comte, toplumu başlı başına önemli bir özne olarak görürken, sosyolojik bilgi aracılığıyla geliştirdiği hakikat anlayışını dinin yerine koymak suretiyle “insanlık dini” adını verdiği ve topluma tapınma temelli, seküler ve pozitivist bir din anlayışı geliştirmiştir. Meşhur üç hal yarası’ndan yola çıkan Comte, modernleşme süreçleriyle birlikte insanlık tarihi boyunca dinin egemen olduğu

²¹ Korkut Tuna, *Şehirlerin Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1987), 33.

²² Celalettin Çelik, *Geleneksel Şehir Dindarlığından Modern Kent Dindarlığına* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2013), 48.

²³ John Bird, *Din Sosyolojisi Nedir. çev. Abdulvahap Taştan-Mustafa Derviş Dereli*. (İstanbul: Lotüs Yayınları, 2019), 23.

²⁴ Abdurrahman Kurt, *Din Sosyolojisi* (Bursa: Sentez Yayınları, 2019), 39-41.

toplumsal düzenin zamanla ortadan kalkarak yerini bilime bırakacağını savunmuştur.²⁵

Dinin doğaüstü ve kutsal ile bağıni kopararak din-toplum ilişkilerine tarihsel materyalist bir açıdan yaklaşan Karl Marx ise; materyalist tarih anlayışla, insanların hukuksal, siyasal, felsefi ve dinsel görüşlerinin ekonomik yaşam şartları tarafından belirlendiğini belirtmiştir.²⁶ Çatışmacı kuramın öncülerinden olan Marx'a göre, toplumda proleterya ve burjuva arasındaki çatışmanın ana nedeni, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyettir.²⁷ Bu çerçevede din, üretim gücünü elinde bulduran burjuva sınıfının meşruiyetini sağlayan bir araçtır.²⁸ Konu ile ilgili olarak Marx'ın meşhur yabancılaşma kuramı, Hegel'in yoğun etkisi altında olduğu sıralarda yazdığı ilk eserinde karşımıza çıkan bir teoridir. Marx bu konuda ilhamını, Ludwig Feuerbach'tan almıştır. Feuerbach'a göre, "Tanrı insanları değil; insanlar Tanrıyı yaratmıştır. Dolayısıyla insanlar, kendileri olarak gördükleri şey ile gerçekte kendilerinin dışı vurumu olan; ancak dışsal bir güç olarak algıladıkları şey arasında bölünmüşlerdir. Bu bölünme sonucu oluşan ikilem ise yabancılaşmadır".²⁹

Comte ve Marx'ın din hakkındaki sosyolojik analizi böyleyken, Batılı din bilimcileri ve sosyologlar dini, genel hatlarıyla, dinin ne işe yaradığı üzerine yoğunlaşan Durkheim'in işlevsel (fonksiyonalist) yaklaşımına ya da dinin ne olduğu üzerine yoğunlaşan Weber'in özsel yaklaşımına göre tanımlama eğilimindedir.³⁰ İşlevsel tanımlara yoğunlaşan sosyologlara göre din, dünyevi görünümüne, fert ve toplum üzerindeki psikolojik ve sosyolojik etkilerine göre tanımlanır.³¹ Nitekim Durkheim, sosyal bir gerçeklik olarak ele aldığı din olgusunu incelerken "kutsal" ve "kutsal-dışı" şeklinde bir ayrıma giderek, dini, "kutsal şeylerle ilgili inanç ve pratiklerden oluşan dayanışmacı bir sistem" veya "bir inanç etrafında manevî bir birlik oluşturmak üzere bütünleşmiş cemaat" şeklinde tanımlamaktadır Durkheim bu tanımıyla, dinin sosyal bütünleşme ve kontrolün sağlanmasındaki fonksiyonel rolüne işaret ederken; diğer taraftan onu, toplumu meydana getiren temel unsurlardan biri olarak gördüğünü ifade etmektedir.³²

Dini Tanrı, kutsal, hakikat, sır, güç, ruh, tabiat-üstü, tecrübe-ötesi gibi aşkın bir varlığa ve hatta hiçlik gibi şeylere işaret eden inançlar sistemine inanmak şek-

²⁵ Abdurrahman Kurt, "Sosyolojik Din Tanımlamaları ve Dine Teolojik Bakış Sorunu", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2008), 83.

²⁶ Martin Slattery, *Sosyolojide Temel Fikirler*, çev. Ümit Tatlıcan-Gülhan Demiriz. (Bursa: Sentez Yayınları, 2018), 135-150; Mehmet Özyay, *Sekülerleşme ve Din, Batı'da Sekülerleşme Teorileri ve Tartışmaları* (İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2020), 139.

²⁷ Gönül İçli, *Sosyolojiye Giriş* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2011), 173.

²⁸ Ali Bayer, "Sekülerleşme Din İlişkisi", *Sekülerleşme Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar* (Ankara: Otto Yayınları, 2021), 157.

²⁹ Gunnar Skirbekk- Nils Gilje, *Antik Yunandan Günümüze Felsefe Tarihi*, çev. Emrah Akbaş-Şule Mutlu. (İstanbul: Kesit Yayınları, 2017), 413.

³⁰ Abdurrahman Kurt, "Sosyolojik Din Tanımlamaları ve Dine Teolojik Bakış Sorunu", 74.

³¹ Abdurrahman Kurt, *Din Sosyolojisi*, 42.

³² Ünver Günay, "Din Sosyolojisinin Tarihsel Gelişimi ve Temel Sorunları", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/12 (2002), 6.

linde tanımlayan yaklaşımlar ise; dinin özsel tanımları olarak kabul edilmektedir.³³ Başlangıçta, dinin ne olduğunu ve mahiyetini ortaya koyacak bir din tarifi yapmanın hatalı olacağını düşünüp bu konuda çekimser bir tavır sergilese de Weber'in, döneminin din bilimcilerinin izinden giderek³⁴ o dönemde din biliminde geçerli olan özsel tanımları kabul ettiği ifade edilmiştir.³⁵

Sonuç olarak, buraya kadar bahsettiğimiz sosyolojik din tanımlarının, gerçeği yansıtmak adına eksik ya da kusurlu yönlerinin bulunduğu ve bu noktada sosyologların dinin tarifi hususunda fikir birliği içerisinde olmadıkları görülmektedir. Bununla birlikte, dinamik bir bilim dalı olan sosyoloji ve din sosyolojisinde gerçeğin arayışı içerisinde, sosyologların farklı görüşlere yönelmelerinin son derece doğal olduğunu ve daha da önemlisi her iki tanımın da teorik bazı temellere dayandığı³⁶ unutulmamalıdır. Bu anlamda dinin, kutsal ve aşkın tabiatı yanında, kendisinde var olan değerler sistemi sayesinde insanların önemli ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle hem bireysel hem de toplumsal yönden önemli bir fonksiyon icra ettiği söylenebilir.

5. Kent-Din İlişkisi

Kent denince, sosyologların genelinde kalabalık ve karmaşık kent hayatı ile insanların inanç ve norm ilişkileri arasında bir ilişki kurma eğiliminin olduğu gözlenmektedir. Örneğin, Louis Wirth'e göre, modern kent hayatı, geleneksel dayanışma ve akrabalık bağlarının zayıfladığı, bireyselleşmenin, farklılaşmanın, hoşgörünün ve sekülerleşmenin geliştiği, ikincil, anonim ve kurumsal ilişkilerin hâkim olduğu bir ortam ve insanı doğasından uzaklaştıran bir mekandır.³⁷ Bu çerçevede Wirth, modern kent yaşamında dinin konumunu, Batı'da ortaya çıkan modernlik ve sekülerleşme süreçlerinin bir sonucu olarak dini düşüncenin uğramış olduğu değişimle bağlantılı olarak açıklamaktadır. Çünkü geleneksel dönemde klasik kent hayatını anlamlı kılan şey sadece insanların güvenlik ihtiyaçlarını karşılayan kale veya surlar değildi. Toplumsal ve kültürel hayatı şekillendiren din, dinî ritüeller, törenler ve kutlamalarda kent hayatına anlam katan önemli unsurlardı.

Konuyla ilgili olarak Çelik, sekülerleşme ve rasyonelleşme süreçlerinin etkisiyle modern kent hayatında giderek özel alanlara hasredilen kurumsal dinin; bireyselleşmeyle birlikte sosyal kurumların dışına itildiğini ve dinin yapısal değişimi ile ilgili söz konusu bu durumun, modern kent hayatının karakteristiklerinden biri olarak karşımıza çıktığını ifade eder.³⁸ Nitekim Weber'e göre de örneğin modern

³³ Abdurrahman Kurt, "Sosyolojik Din Tanımlamaları ve Dine Teolojik Bakış Sorunu", 76.

³⁴ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2001), 191.

³⁵ Niyazi Akyüz- İhsan Çapçioğlu, *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi* (Ankara: Ümit Ofset Matbaacılık, 2008), 99; Ali Bayer, *Sosyolojik Perspektiften Sekülerleşme ve Din İlişkisine Yeniden Bakış* (Sosyal Bilimler Enstitüsü: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006) (204542), 10; Mehmet Özay, *Sekülerleşme ve Din, Batı'da Sekülerleşme Teorileri ve Tartışmaları*, 52.

³⁶ Kemaleddin Taş, *Türk Halkının Gözüyle Diyanet* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2002), 53.

³⁷ Louis Wirth vd., "Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentleşme, çev. Bülent Duru-Ayten Alkan", *20 Yüzyıl Kenti*. (Ankara: İmge Yayınları, 2002), 77-106.

³⁸ Celalettin Çelik, "Şehir ve Din", *Kent Sosyolojisi* (Ankara: Hece Yayınları, 2012), 239.

Batı kenti, bir yönüyle kilise ile özdeşleşen dinin ve feodal sistemin baskılarından kurtularak özerk hale gelmenin, bir yönüyle de diğer medeniyetlerden ayrışmanın bir simgesidir.

Kent-din ilişkisinde dikkat çeken bir diğer husus; belli bir inanç etrafındaki insanların toplanma yerleri olan ve kutsal kabul edilen şehirlerin varlığıdır. Kutsal şehirler, kutsalın tezahürlerini gösteren ve dinin tecrübe boyutu anlamında bireylerin ilahi olanla yakınlaşmanın sağlandığı mekânlardır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Mekke'den "şehirlerin anası" -ummu'l kura- (En'am Suresi 92. ayet) şeklinde bahsedilmek suretiyle onun kutsallığına vurgu yapılmaktadır.

Sosyolojik açıdan değerlendirildiğinde de Müslüman kültür, gündelik hayatta kişilerarası ilişkilerin gelişmesinde ve sürdürülmesinde, kente özgü bir sosyal sistemi esas alır. Göçebe kültürüne özgü kabileci ve gelenekçi tutumları reddetmek suretiyle bireylere kendi iradesiyle seçim yapma özgürlüğü getiren ve kente özgü sivil dayanışma biçimlerini onaylayan İslam'ın dini pratikleri, yerleşik bir yaşam tarzını öngörürken, İslam fıkhnının -yani gündelik hayatın dinsel yönünün- yerleşik bir topluma özgü olarak şekillendiği anlaşılmaktadır.³⁹

Sonuç olarak, insan toplulukları tarih boyunca, nasıl bir ideal yaşam hayal ediyorlarsa etraflarını da ona göre dizayn etmişlerdir. Dolayısıyla bir kent inşa edildiğinde, fiziksel ve sosyolojik yapısı o toplumun inançlarının, geleneklerinin ve sosyal örgütlenmesinin bir yansımasıdır. Gerçekten de Gülzar'ın deyiimiyle, kapitalist toplumlar kentlerini gökdelenler, borsalar ve ticaret merkezleri etrafında inşa ederek "eco-centrik"; komünist toplumlar kentlerini büyük meydanlar ve anıtlar etrafında kurarak "sosyo-centrik" bir kent modeli oluştururken; İslam medeniyeti gibi Allah inancına dayalı toplumlar, kentlerini mabetler ve kutsal mekânlar etrafında inşa ederek "teo-centrik" bir model oluşturmuşlardır.⁴⁰

5.1. Sanayi Devrimi Öncesi Kent

Kentleri bağlı buldukları toplumların özelliklerine ve teknolojik gelişim düzeylerine göre sınıflandıran Sjoberg'in tipolojisinde kentler, "sanayi öncesi kenti", "geçiş aşamasındaki kentler" ve "sanayi kentleri" olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Bir sosyal değişme unsuru olarak kentin, din-toplum ilişkileri üzerindeki etkisini daha iyi kavramak adına, sanayi devrimi öncesi kenti ile sanayi devrimi sonrası modern sanayi kentinin toplumsal özelliklerinin izah edilmesine ihtiyaç vardır.

5.1.1. Klasik Doğu Kenti

Tarihi süreçte ilk kentler, Doğu'da, insan topluluklarının tarih sahnesine çıktıktan sonra karşılaştıkları sorunlara benzer veya değişik çözümler buldukları ve bulunan bu çözümler ölçüsünde gelişme kaydettikleri esnada ortaya çıkmıştır. Bu

³⁹ Hilmi Yavuz, *İslam'ın Zihin Tarihi, Bir Müslüman Aydının İslam Üzerine Düşünceleri* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2009), 155.

⁴⁰ Haydar Gülzar, *Şehirlerin Ruhü. çev. Gürkan Sekmen.* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1991), 23-30.

bağlamda Doğu kentleri, bireylerin belli başlı ilişkilerle birbirine bağlı olduğu örgütlenmiş bir gelişmenin ürünüdür. İlk kentlerin Doğu'da ortaya çıkmasında, toplumsal ve yaşamsal problemlere çözüm üretebilme yeteneğine bağlı olarak; karşılaşılan çeşitli problemleri çözmede elde edilen başarılar, yeni buluş ve gelişmeler, bilgi ve tecrübe birikimi gibi faktörler etkili olmuştur.⁴¹ Konu ile ilgili olarak kent planlaması çalışmalarlarıyla tanınan Emrys Jones, kentleşme sürecinin Doğu'daki ilk kentlerin ortaya çıkmasından başlayarak Antik Yunan siteleri, daha sonra Roma dönemi kentleşmesini ve Orta Çağ klasik kentlerini kat ederek; Rönesans kentleri üzerinden, modern sanayi kentleriyle sonuçlanan bir yol izlediğini ifade etmektedir.⁴²

Diğer taraftan klasik İslam kenti ve Osmanlı-Türk kentiyle bağlantılı bir oluşum olan⁴³ klasik Doğu kentleri aynı zamanda toplumsal güç ve olanakların birleştirildiği, yönlendirildiği ve denetlendiği yerlerdir. İlk kentler ve kentleşmeler açısından bakıldığında Doğu kentleri, sadece iktisadi açıdan değil; aynı zamanda sosyal açıdan bir birlik ve örgütlenme sağlayarak; toplumsal ilişkilerin yönlendirildiği merkezler olmuştur.⁴⁴ Bu manada Doğu uygarlığı, kentle birlikte aynı zamanda medeniyeti de kurmuş ve yaşatmıştır.

5.1.2. Klasik İslam Kenti

İslamiyet öncesi Hicaz Bölgesi'nde halk, Mekke, Medine (eski adıyla Yesrib) ve Taif şehirleri ile yerleşik hayata uygun bazı küçük kasabalar haricinde çadırlarda ve göçebe olarak yaşıyordu.⁴⁵ İslamiyet geldikten sonra, bölge halkı yerleşik hayata geçmeye başladı. Mekke'nin bölgedeki ticaretin merkezi olması ve kutsal mabet Kâbe'nin burada bulunması nedeniyle kendini gerçek anlamda merkezi bir şehirde ilan eden İslam'ın, tarihi boyunca şehirle temas halinde olması bu nedenle anlamlıdır.⁴⁶

İslâm kültürünün Batı kentleri ile buluşması 11. yüzyılın sonunda Selçuklu Devleti akınlarıyla gerçekleşmiştir. Selçuklular yeni kentler kurmak yerine, var olan Bizans kentlerinde, kendi toplumsal özelliklerini yansıtan yeni bir kültürel doku oluşturma yoluna gitmişlerdir. Bu dokuyu oluşturan öğeler içinde klasik İslâm kentinin temel özellikleri arasında sayabileceğimiz, cami, mescit, medrese, zaviye, türbe, han, hamam ve kervansaraylar gibi yapılar bulunmaktadır.⁴⁷ Dolayısıyla İslam kültür ve medeniyeti ile Türk kültür ve medeniyetinin bir sentezi olan Osmanlı kültür ve medeniyeti, kendi kent algısını inşa ederken, önünde, Selçuklu

⁴¹ Korkut Tuna, *Şehirlerin Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, 208.

⁴² Oya Okan, "Şehir, Tarih, Sosyoloji: Korkut Tuna'nın Şehir Yaklaşımı", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 3/22 (2011), 315.

⁴³ Köksal Alver, "Korkut Tuna ve Şehir Sosyolojisi", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 22 (2011), 341-346.

⁴⁴ Okan, "Şehir, Tarih, Sosyoloji: Korkut Tuna'nın Şehir Yaklaşımı", 323.

⁴⁵ Neşet Çağatay, *İslamiyet Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1982), 150.

⁴⁶ Alver, "Korkut Tuna ve Şehir Sosyolojisi", 342.

⁴⁷ Örgen Uğurlu vd., "Kentlerin Tarihsel Gelişimi", *Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları* (Ankara: Örgün Yayınevi, 2010), 54.

tecrübesi gibi büyük bir abideyle/birikimle karşılaşmıştır.⁴⁸ Bu açıdan Osmanlı kentlerinin de dâhil olduğu klasik İslam kentlerinde dikkati çeken ve onu diğerlerinden ayıran temel karakteristik özelliği, hemen hepsinin, kentin en merkezi yerinde yer alan ve bütün mimari endamıyla kenti kontrol eden; bir “Ulu Cami” etrafında kurulup, gelişmiş olmalıdır. Bu anlamda kentin cami etrafında organik olarak büyüdüğü söylenebilir.⁴⁹

Sosyolojik açıdan ise camiler, kentin en merkezi ve kalabalık noktalarında yer aldığından, günde beş vakit namaza gelen cemaatle dolup taşıyordu. Bu durum, şehir ahalisi arasında olağanüstü bir etkileşim meydana getirirken; özellikle Cuma namazı için merkez camii veya Ulu Cami’de toplanma, şehir halkına bir araya gelme, tanışma, karşılaşma, haberleşme ve dertleşme imkânı sağlıyordu. Camilerin klasik İslâm kentlerinde yüklendiği bu çok yönlü misyonunun, yüzyılımızın ortalarına kadar büyük oranda devam ettiğini söyleyebiliriz. Ancak İslâm dünyasındaki Batılılaşma hareketleriyle beraber İslam kentinin kurumsal yapıları olan camiler kültürel, siyasi ve iktisadi yönlerinden soyutlanmıştır.⁵⁰

Klasik İslam kentinin bir diğer özelliği loncalar hem İslam iktisadi hayatı hem İslam ahlakı hem de ideal Müslüman tüccar modelini geliştirmesi ve pekiştirme bakımından klasik İslam kentinin en dikkate değer unsurlarındandır. İslam tarihinde bu tür yapılanmaların tarihi 13. yüzyılda Anadolu’da kurulan Ahi teşkilatına kadar uzanır.

Klasik İslam kentindeki loncaların klasik Batı kentlerinden farklı olan yönü ise; toplumsal açıdan çok önemli görülen sosyal yardımlaşma ve dayanışma faaliyetlerinde bulunmuş olmalarıdır. Nitekim klasik İslam kentinde loncalar tarafından “orta sandığı” veya “tarud sandığı” denilen bir yardımlaşma fonu kurularak, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle sosyal riskler telafi edilmeye çalışılmıştır.⁵¹

Klasik İslam kentinde ön plana çıkan bir diğer özellik olan mahalle; sakinlerinin yakın çevresiyle kurduğu ve onların çağrısını duyma ve yardımına koşma gibi sosyal ilişkileri içeren toplumsal bir ortamdır. Bu yüzden klasik İslam kentindeki mahallenin temelinde dayanışma, yardımlaşma ve ortak çözümler bulma gibi eylemler yatmaktadır.⁵²

Klasik İslam kentinde mahalleyi belli bir kimlik altında bir araya getiren mahalleli kavramı ise; mahallenin yönetim ve güvenliğinden, sokakların bakım ve temizliğinden, çocukların gözetiminden sorumludurlar. Kişinin kendini mahalle-

⁴⁸ Alver, “Korkut Tuna ve Şehir Sosyolojisi”, 343-344.

⁴⁹ Mustafa Demirci, “İslam’da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri”, *Kent Sosyolojisi* (Ankara: Hece Yayınları, 2012), 75; Seyyid Hüseyin Nasr, *İslam Sanatı ve Maneviyatı. çev. Ahmet Demirhan*. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1992), 68-93.

⁵⁰ Demirci, “İslam’da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri”, 79-80.

⁵¹ Adnan Gülerman- Sevda Taştekel, *Ahi Teşkilatı'nın Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkisi* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993), 53.

⁵² Alver, “Kent İmgesi”, *Kent Sosyolojisi* (Ankara: Hece Yayınları, 2012), 233.

siyle özdeşleştirmesi ve mahalle kimliğinin bir parçası olarak ortaya çıkması doğal olarak mahallenin işleyişine duyarlı olmasını gerekli kılarken, imam, muhtar, eşraf, esnaf, bakkal ve bekçi mahallenin temel yapı taşları olarak öne çıkıyor.⁵³

İslam kentinde mahallenin önemli özelliklerinden biri de komşuluk ilişkidir. Bu anlamda, Hz. Peygamberin komşuluk ve komşu hakları ile ilgili hadislerinin ortaya koyduğu geniş çaplı ilkeler ve teşvikler klasik İslâm kentlerinde modern insanın algılamakta güçlük çekeceği türden bir mahalle ve komşu dayanışmasını beraberinde getirmiştir.⁵⁴

Sonuç olarak klasik İslam kenti Müslümanların İslam dininin temel prensipleri çerçevesinde ideal bir yaşam tasavvurunun pratiği olarak ortaya çıkmıştır. Bir tarafta cami merkezli akıp giden toplumsal hayata katılım, diğer tarafta loncaların İslami ilkelerden beslenen esnaf ahlâkını ticarî hayata hâkim kılma çabaları ve dayanışmacı toplum yapısı klasik İslam kentinde yaşayan halk üzerinde bir kimlik bilinci oluşturmuştur. Bugün Müslüman toplumlar kendi özgün medeniyetleri çerçevesinde tekrar bir gelişim ve atılım hamlesi gerçekleştireceklerse; bu öncelikle her yönüyle özgün bir gündelik yaşam kurmayı ve kendi bilgisini üretecek bir insan modelini yetiştirmeyi gerekli kılmakta ve İslam dünyasının yaşadığı tarihsel tecrübeler bunun ancak bir kent yaşamı ve ilerlemiş bir kent kültürü içinde mümkün olabileceğini göstermektedir.

5.1.3. Klasik Batı Kenti

Avrupa kültür ve medeniyetinin inşa ettiği klasik Batı kenti, “Helen-Roma” modeliyle “Orta Çağ” şehir tecrübesine dayanarak oluşan bir kent modelidir ve Doğu kentinden belli başlı özellikleri ile ayrılmaktadır.⁵⁵

Batı kentlerinin her biri Doğu kentlerinden farklı olarak kendilerini besleyecek art bölgeden ve tarım alanlarından yoksun oldukları için siteler şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu açıdan merkezileşme de yoktur. Askeri örgütlenme topluluk sorunlarını çözmek için istilacı bir yapıda Doğu bölgelerine sızma biçiminde gelişmiştir. Dini anlamda; tek ve mutlak bir gücün kutsallaşmış bir tapınakta cisimleşmesi görülmezken; Tanrılar kişiselleştirilmiştir. Sürüp giden mücadelede değişik ilişki ve toplum unsurlarının varlığı farklı dini unsurların bir arada toplanmasını sağlamıştır.⁵⁶

Zamanla Doğu uygarlık merkezlerinin denetim altına alınması Doğu-dışı örgütlenmelerde yeni gelişmelere yol açar. Bu açıdan, Mezopotamya, Mısır ve Yunan uygarlık merkezlerinin siyasi bir birlik etrafında toplandığı Helenistik dönem, Doğu toplumları ve üretim merkezleri üzerinde Yunan egemenliğinin bir ifadesidir. Helenistik birliğin kısa ömürlü olması ve dağılması, yeni bir güç olarak Roma'nın

⁵³ Alver, “Kent İmgesi”, 226.

⁵⁴ Ziyaüddin Serdar, *İslam Medeniyetinin Geleceği*, çev. Deniz Aydın (İstanbul: İnsan Yayınları, 1986), 235.

⁵⁵ Tuna, *Şehirlerin Ortaya Çıkışı ve Yayımlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, 147.

⁵⁶ Okan, “Şehir, Tarih, Sosyoloji: Korkut Tuna'nın Şehir Yaklaşımı”, 321-323.

önünü açtı. Fetihler yoluyla Helen sistemini devralan Roma, kısa sürede birçok farklı toplumu ve dünyayı kendi bünyesine katmış ve bir kasaba kimliğinden imparatorluk merkezine dönüşmüştür.⁵⁷ Roma döneminde kentler besin ihtiyaçlarını karşılama bakımından kırsal kesime bağımlıydı. Bu yönden üretici değil, tüketici bir karakteri vardı. Kırsal kesime bağımlılık, zamanla kentlerin zayıflamasına ve çöküşüne de yol açmıştır. Üretici olmayan kentte vergilerin artırılması hem kent sakinlerini hem de kent elitlerini zor durumda bırakmış ve bu baskıdan kurtulmak isteyen halk kırsal kesime göç etmeye başlamıştır. Süreç içerisinde Batı Roma Devleti'nde yaşanan kriz bir kent krizine dönüşmüştür.⁵⁸ Orta Çağ ise Batı'da başta hemen her alanda daralma ve içe kapanmaya neden olmuş ve bundan nasibini alan kentlerde genel bir çöküntüye girmişti. Birçoğu yakılıp yıkılmış veya nüfusları azalmıştı.

Nitekim manastır, kilise, şato, askeri bourglar Orta Çağ'da kent örgütlenmesini temsil eden mekânlar olarak öne çıkarken⁵⁹ kırsal alanın ve kentin birbirine muhtaç ve birbirlerini tamamlıyor olması sebebiyle Orta Çağ boyunca, antik dünyada geçerli olan kır-kent karşıtlığı azalmıştır. Bu dönemde rahipler ve soylular gerek ekonomik gerekse de toplumsal açıdan güçlü kişilerdi. Kent sakinleri de onların yaşam biçimlerini kendilerine örnek almaktaydı. Tipik bir kentli yaşam ya da kültür ancak Orta Çağ'ın sonunda ortaya çıkmıştır. Yüksek duvarlar arkasındaki Orta Çağ kentleri, Roma döneminden oldukça farklı bir görüntü sergiliyorlardı. Kent merkezinde kilise -büyük kentlerde "katedral" her bir mahallede ise "mahalle kilisesi" kentin dini yapısını ve kimliğini simgeliyordu. Kent merkezinde kiliselere ek olarak belediye ve pazar gibi yönetim ve ticaret dünyasına ait binalar da yükseliyordu. Kent içinde olduğu kadar kentin dışında da bulunan çok sayıda manastır; hastane, misafir ve öksüz evi gibi birçok sosyal hizmet faaliyetinden sorumluydular.⁶⁰

Toplumlara arası ilişkilerde Haçlı Seferleri ile başlamış olan Batı girişimleri İstanbul'un fethi ile karşılanmıştır. İstanbul'un fethi Batıda uzun süredir sürdü-rülmemekte olan Hindistan'a yeni yol arayışı girişimlerini hızlandırmış, bu girişimler yeni Hindistan yolunun ve Amerika kıtasının keşfi ile sonuçlanmıştır.⁶¹ Yeniçağ başlangıcındaki bu gelişmeler dar, sınırlı ve kendi kendine ancak yeten feodalizm düzeninin hızla çözülmesini sonucunu doğurmuştur. Toplumsal dengeler hızla çözülürken, Hıristiyanlık bölünmekte, feodal krallar merkezi monarşilere dönüşme uğraşısında, köylü ayaklanmaları, din savaşları birbirini izlemektedir. Bu çerçevede Yeniçağ başlangıcı modernliğin mayalandığı dönem olarak okunmaktadır.⁶²

⁵⁷ Alver, "Korkut Tuna ve Şehir Sosyolojisi", 341.

⁵⁸ Canatan vd., "Batı Kenti", 98.

⁵⁹ Alver, "Korkut Tuna ve Şehir Sosyolojisi", 341.

⁶⁰ Canatan vd., "Batı Kenti", 100-101.

⁶¹ Raimondo Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi. çev. Halim İnal*. (İstanbul: E Yayınları, 1975), 73-79.

⁶² İsmail Coşkun vd., "Ütopya ve Kent", *Kent Sosyolojisi* (Ankara: Hece Yayınları, 2012), 65.

Neticede klasik Batı kenti, tarihsel süreç içinde değişen ve farklı biçimlere giren dinamik bir kenttir. Klasik Batı kenti Antik Yunan'da (polis), köylerin bir araya gelmesiyle oluşmuş ve kırsal bir arka-bahçeye sahip bir kent modelidir. Orta Çağ'da klasik Batı kenti, kilisenin merkeze yerleştiği ve duvarlarla dış dünyadan soyutlandığı bir yerdir. Güvenlik ve savunma amaçlı yapılmış bu duvarlar aynı zamanda, Orta Çağ klasik kentinin kapalı toplum yapısını da simgelemektedir. Diğer taraftan klasik Batı kentinde görülen katı tabakalaşma sistemi sebebiyle bu toplum yapısında orta sınıf görülmez. Din, aile kurumu ve lonca örgütlenmeleri önemli sosyal kontrol mekanizmaları arasında sayılabilir. Örneğin toplumsal bir grubun üyesinin evli olmayışı -sosyal düzen içinde kabul edilebilir dini bir görev yapan kişi gibi- mazur görülebilir. Yine kocası ölen ve yeniden evlenmeyen kadınlar kolaylıkla alt tabaka içinde yer alabilmekte ve istenmeyen kişi statüsüne düşebilmektedir.⁶³

5.2. Sanayi Devrimi Sonrası Modern Sanayi Kenti

Modern sanayi kenti, medeniyette yeni bir dönemin başlangıcını simgeler. Fakat günümüzdeki haliyle kent, tamamen son şeklini almış bir olgu değildir. Park'ın deyimiyle sürekli değişir ve bu değişime bağlı olarak insanoğlunun, dolayısıyla toplumun karakteri de değişir.⁶⁴ Modern insan ve toplum, çoğunlukla modern kentin bir ürünüdür. Modern sanayi kentinin toplumu nasıl dönüştürdüğü kavrayabilmek adına onun arka planını ve temel felsefesini oluşturan modernlik ve modernleşme kavramları ile modern sanayi kenti-din ilişkisi bağlamında sekülerleşme kavramını tanımlamaya ihtiyaç vardır.

Üzerinde tam bir fikir birliği olmasa da birbirinin yerine kullanılan modernleşme ile modernlik kavramları arasında modernlik, daha çok Avrupa merkezli bilimsel, kültürel ve teknolojik değişim ve dönüşüm süreçlerine, modernleşme ise; söz konusu değişimlerin ve Batılı anlamdaki genel hayat tarzının yeryüzü genelinde yaygınlık göstermesine atıfta bulunmaktadır.

Sekülerleşme kavramına değinecek olursak; konu ile ilgili olarak Weber, kapitalizmin ortaya çıkışında büyük rol oynadığını iddia ettiği rasyonel düşüncenin gelişmesiyle birlikte dinin, geleneksel/feodal toplumlardaki merkezi konumunu yitireceğini ifade etmiştir.⁶⁵ Bu anlamda sekülerleşme, çeşitli fikişel, tarihsel ve toplumsal süreçlerin eşliğinde önce Avrupa'da deneyimlenmekle birlikte modernleşme ve rasyonelleşme süreçlerinin etkisiyle yeryüzü genelinde yaygınlık gösteren bir kutsaldan kopuş durumuna karşılık gelmektedir.

Sanayileşmenin etkisiyle kent nüfusunun, kırsal nüfusun üstüne çıkmaya başlaması durumu ilk kez, 19. yüzyılın ortasında İngiltere ve Galler'de kendini hissettirmiştir. Bu andan itibaren kentler, bir yandan içten bir değişim geçirirken diğer yandan da topluma damgasını vurmuşlardır. Her ne kadar endüstri kentleri, söz konusu yüzyılda büyük kentler olmasalar da birçok bakımdan dominant bir

⁶³ Çelik, *Geleneksel Şehir Dindarlığından Modern Kent Dindarlığına*, 53-56.

⁶⁴ Park-Burgess, *Şehir*, çev. Pınar Karababa Kayalıgil, 230.

⁶⁵ Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Zeynep Aruoba (İstanbul: Hil Yayınları, 1985), 93.

hale gelmişlerdir. İlk endüstri kentleri temelde kırsal-köy yerleşimlerdir. Manchester, Leeds, Scheffield, Dortmund, Essen, Belfort, Chemnitz ve Charleroi gibi kentler, endüstrileşme nedeniyle köyün kente dönüştüğü alanlar olmuştur.⁶⁶ Nitekim Mumford'un da belirttiği gibi bu açıdan Sanayi Devrimi ile birlikte kentlerin üç temel öğesini; fabrika, demiryolu ve bakımsız konut oluşturmaktadır.⁶⁷

Gelişmekte olan toplumlarda kentler genellikle teknolojik ilerleme ve sanayileşmeden ziyade kırsal alanlardan gelen göçler veya doğum oranlarının ölüm oranlarından daha yüksek olması gibi nedenlerle gelişmiştir.⁶⁸ Dolayısıyla Türkiye'nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkeler, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, çeşitli sebeplerden dolayı artan göç olgusunun sonucunda hızlı bir kentleşme sürecine girmiş; kentlerin ve bilhassa büyük kentlerin nüfusu hızlıca artarken; kente göç eden insanların barınma ihtiyacını karşılayacak yeterli konut arzındaki eksiklik onları gecekondu adı verilen konutları yapmaya zorlamıştır.⁶⁹

Modern kent hayatında dikkat çeken bir diğer husus da geleneksel aile yapısında meydana değişimlerdir. Klasik kent toplumunda evlilik müessesesinden çocuklara verilen isimlere, kadın-erkek ilişkilerinden eş seçimine kadarki bütün süreçlerde dinin ve geleneğin etkisi görülürken; modern kentin çekirdek ailesinde dinin etkisi zayıflamıştır. Eşlerin evlenmelerine genelde aile büyüklerinin karar verdiği ve çocukların sayısı konusunda bir sınırlamanın bulunmadığı klasik kentin geniş ailesinde erkek çocuklara gerek ailenin devamı olduğu düşünülerek gerekse de ekonomik sebeplerle daha çok değer atfedilirken; kişilerin kendi özgür iradeyle evlilik kararı alabildiği modern kentin çekirdek ailesinde çocuk sayısının sınırlı olduğu ve çocuğun cinsiyeti konusunda fazla ayırımın olmadığı gözlenmekte ve öncelikle ülkenin yüksek bir değer atfettiği çocuklar büyük bir sorumluluk meselesine dönüşmektedir. Bundan ayrı olarak modern kent toplumunda, klasik kent toplumuna göre aile geçindirmek çok daha zordur. Bu yüzden evlilik, klasik kente göre daha geç gerçekleşir; hatta bazen hiç gerçekleşmez. Yine geleneksel geniş ailede çocukların denetimi üzerinde babanın hâkimiyeti söz konusu iken, modern toplumun çekirdek ailesinde babanın otoritesi zayıflamış; onun yerini okul, arkadaş çevresi veya sosyal çevre ile televizyon, internet, sosyal medya, vb. iletişim araçları almıştır.⁷⁰

Modern kentte geniş ailenin çözülmesiyle ortaya çıkan bir diğer gelişme de bireyi yetiştirme, kültür aktarması yapma, aile fertlerini koruma ve güvence altına alma fonksiyonlarının artık aileden alınmış olmasıdır. Eğitim, özellikle beceri ve

⁶⁶ Canatan vd., "Batı Kenti", 101.

⁶⁷ Bumin, *Demokrasi Arayışında Kent*, 83.

⁶⁸ Celalettin Çelik, *Geleneksel Şehir Dindarlığından Modern Kent Dindarlığına*, 28.

⁶⁹ Niyazi Akyüz, *Gecekondularda Dini Hayat ve Kentleşme* (Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2007), 38.

⁷⁰ Vehbi Ünal, "Geleneksel Aileden Çekirdek Aileye Geçiş Sürecinde Boşanma Sorunu ve Din", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/26 (2013), 591; Robert Ezra Park- Ernes Watson Burgess, *Şehir, çev. Pınar Karababa Kayalığı*, 83.

uzmanlaşma gerektiren eğitim, artık toplumca sağlanmakta iken; söz konusu eğitime erişilebilirlik kent yaşamının temel belirleyicilerinden biri haline gelmiştir. Diğer taraftan basın, yayın, tiyatro, müzik, sinema, opera, spor, yarışma ve benzeri etkinlikler gündün güne yenilenecek toplumun zenginliğini oluşturmaktadır. Bu türden modern yaşam ilişkileri aile üyeleri arasındaki etkileşimi oldukça azaltmakta ve çocuklar zamanlarının büyük bölümünü evden çok okulda veya iş yerinde geçirirken; buralardaki sosyal ilişki biçimlerinden etkilenmektedir.⁷¹

Bu anlamda toplumsal yaşamda esas olan bütünleşme ve dayanışma olsa da modern kent yaşamında toplumsal çözülme bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal çözülme, bir toplumdaki sosyal ilişkilerin o toplumun bütünlüğünü bozacak şekilde esnetilmesi ve gevşetilmesidir. Bu durumda aile, toplum ya da cemaat işleyen bir bütün ve mekanizma olma özelliğini büyük ölçüde kaybeder. Dolayısıyla eğitimin toplumun tüm kesimlerine yayıldığı modern kentte bireyselleşme artmış, aileyi ve toplumu ayakta tutan değerler farklılaşmıştır. Ayrıca kadınların çalışma hayatına katılımı ile roller ve statüler değişmiş, mahremiyetin dönüşümü ile şeffaflık adına her şey kamusal hale gelmiştir. Yine eşlerde aranan tercih kriterleri maddi/ekonomik kriterler planında öncelikli hale gelirken; tüm toplumsal kurumlar gibi din kurumu da söz konusu değişim ve dönüşümlerden nasibini almıştır/almaktadır. Nüfus sabit değildir; aileler ve çocuklar ev dışında, genellikle şehrin farklı yerlerinde farklı mesleklere sahip olduğu; binlerce kişinin yıllarca yan yana, birbirine selam vermekten öte gitmeyen bir tanışıklık haliyle yaşadığı modern kentte, birincil ilişkilerin zayıflaması; bu ilişkilerden güç alan ahlaki düzenin bozulmasına/değişmesine neden olabilmektedir.⁷²

Bu açıdan modern kent ortamı, geleneksel veya klasik yapılardaki ilişkiler sistemini ve kültür kodlarının değiştirirken; modern kent-din ilişkisini bir problem alanı olarak karşımıza çıkarmaktadır.⁷³ Nitekim modern sanayi kentinin dini hayat üzerindeki etkilerini ortaya koyan F.Boulard'ın çalışmasında, Fransa'da dini uygulamalara ve ibadetlere bağlılık açısından kentlerin, köy ve kasabalara göre daha zayıf ve gevşek tutumlar içerisinde olduğu görülmüş; aynı çalışmada İspanya'da dinî pratiklere bağlılık oranının en düşük olduğu kesimlerin modern endüstrinin hâkim olduğu merkezler olduğuna ilişkin bulgulara rastlanmıştır.⁷⁴ Yine konu ilgili olarak yapılan araştırmalarda yaş ve eğitim düzeyi değişkeninin dini anlayış ve uygulamalarda farklılaşmalara yol açtığına ilişkin veriler elde edilmiştir.

Nitekim Çelik'in köyden kente göç eden aileler üzerinde yaptığı çalışmada, Allah'a kesin olarak inanmaya yönelik tutum oranlarının -yaş grupları arasında dalgalı bir yükselme eğilimi gösterse de- 18-25 yaş grubunda %82,4; 41-50 yaş grubunda %87,5 ve 51-60 yaş grubunda %91,9 olmasından hareketle kentte do-

⁷¹ Mübcecel Kıray, *Kentleşme Yazıları* (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1998), 142-144.

⁷² Nedim Öz, "Modern Seküler Süreçte Ailenin Çözülmesi", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2019), 831-832; Park-Burgess, *Şehir*, çev. Pınar Karababa Kayalığı, 62.

⁷³ Celalettin Çelik, *Şehirleşme ve Din* (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2002), 21.

⁷⁴ Ünver Günay, "Modern Sanayi Topluluklarında Din", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/3 (1986), 55-61.

ğup, büyümek suretiyle kent kültüründen daha fazla etkilenmiş genç kuşağın, Allah inancına yönelik tutum oranlarının üst yaş gruplarına göre daha olumsuz olduğu görülürken; aynı araştırmada deneklerin dini pratikleri yerine getirme tutum oranlarında da benzer veriler elde edilmiştir.⁷⁵

Konu ile ilgili olarak Akyüz'ün araştırmasında, hiçbir delile ihtiyaç duymadan Allah'ın varlığına inananların hiç okula gitmemişlerde %98, ilkokul mezunlarında %97, lise mezunlarında %92, bu oranın üniversite mezunlarında %78'e düştüğü görülmektedir. Aynı araştırmada ahirete inanmaya yönelik tutum oranları, hiç okula gitmeyenlerde %97,3; ilkokul mezunlarında %95,2; lise mezunlarında %94,4 iken; bu oranın üniversite mezunlarında %78,6'ya düştüğü görülmektedir. Aynı araştırmada, kadere inanmaya yönelik tutum oranları, hiç okula gitmeyenlerde %84,3; ilkokul mezunlarında %92,6; lise mezunlarında %94,4; üniversite mezunlarında %64,3 şeklinde olduğu gözlenmiştir.⁷⁶ Yine Koştaş'ın Ankara Üniversitesi ile Gazi Üniversitesi'ne bağlı çeşitli fakültelerde okuyan öğrencilere yönelik yapmış olduğu araştırmada katılımcıların %49,9'u eş seçiminde dindarlığa önem vermeyeceğini; %32,5'i önem vereceğini belirtirken; %12,3'ü kararsız olduğunu ifade etmiştir.⁷⁷ Dolayısıyla modern kentte oluşan rasyonel bilinç, bireylerin doğa olaylarını sebep-sonuç içerisinde algılamalarına ve toplumsal davranışına yön veren düşüncelerinin doğaüstücülükten arınmasına sebep olabilmektedir.⁷⁸ Ancak bu değişimin yönünün her zaman dini tecrübenin bütün boyutlarında (inanç, ibadet, bilgi ve etki) bir zayıflama ya da gevsemeye yol açacağını beklemek, klasik sekülerleşme tezlerinin bir yanılmasıdır. Nitekim kentleşme sürecinde dini hayatın çeşitli boyutlarında aynı olmayan değişimler, modern kentin statü ve rollere göre ayrılaşmış kendine has yapısına uygun rasyonel ve bireysel bir dindarlık modeliyle; modern kent pratiğinde tezahür eden yeni dini ya da sözde dini oluşumlara veya cemaatçi eğilimlere zemin hazırlamaktadır.⁷⁹ Bu duruma, ülkemiz özelinde -gecekondu- olgusu çerçevesinde kırsal-geleneksel kültürün ve dindarlık tarzlarının, oluşan yerel atmosfer içerisinde etkinliğini sürdürmesi ve çoğu kez yeni formlar altında modern kentte varlığına devam etmesi örnek gösterilebilir.

Sonuç

Toplumsal örgütlenmenin ileri bir seviyesi, gelişkin bir örneği olan kentler, tarih boyunca farklı yönetsel ağları ve toplumsal ilişkileri bünyesinde barındıran alanlar olmuştur. Varlık gösterdikleri dönemlerde, nüfusu yoğun bir şekilde kendilerine çekme nedenleri kimi zaman savunma faktörüne, kimi zaman dini öğelere, kimi zaman ticaret ya da sanayi gibi olgulara dayansa da site kentlerinden günü-

⁷⁵ Çelik, *Şehirleşme ve Din*, 199-244.

⁷⁶ Akyüz, *Gecekonduarda Dini Hayat ve Kentleşme*, 109-120.

⁷⁷ Münir Koştaş, *Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 79.

⁷⁸ Volkan Ertit, *Sekülerleşme Teorisi* (Ankara: Liberte Yayınları, 2019), 135.

⁷⁹ Çelik, *Geleneksel Şehir Dindarlığından Modern Kent Dindarlığına*, 35-37.

müzün modern sanayi kentlerine kadarki süreçte kurulan veya ortadan kalkan bütün kentlerin ortak özelliği; egemen olunan kaynaklar üzerinden ürettikleri gücün sürekliliğidir.

Diğer taraftan modern kentin, klasik kentten ya da kırsal kesimden tamamen farklılaşmış bir zihniyeti simgelediği ve kenti oluşturan farklı statüdeki toplumsal gruplar ve kesimler tarafından oluşturulmuş ve sakinlerinin istese de istemese de eklenileceği farklı sosyal dünyaları bünyesinde barındırdığını söyleyebiliriz. Neticede modern kent hayatı, klasik kent hayatına veya geleneksel yaşama yabancı olan, yeni bir toplumsal düzen ve örgütlenme biçimidir. Bu yeni düzende aile, mahalle, toplum, din, devlet modern kentin ihtiyaçlarına göre yeni kurumlara dönüşür, düzenlemeleri değişir ve bir dizi yeni fonksiyonlar edinir. Bununla birlikte geleneksel toplumunun çözülmesi; toplumsal yapının bütünlüğünün tamamen ortadan kalkacağı anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla klasik kent hayatında sosyal hayatın geniş ilişkiler ağına ve toplumsal yapılarına hâkim olan dinin, sekülerleşme bağlamında modern kent hayatında işlevsel bir daralmaya uğraması, süreç içerisinde modern toplumların tamamen dinsizleşeceğinin/dinden uzaklaşacağına bir göstergesi olarak anlaşılamaz.

Nitekim modern sanayi kentinde artan rasyonelleşme ve sekülerleşme süreçlerinin etkisiyle dinin geriye çekilen ya da zayıflayan işlevlerinin daha çok kurumsal boyutuna özgü olduğu; buna karşın, başka boyutlarda anlam ve önemini koruduğu gözlenmektedir. Çünkü insanoğlunun vazgeçemeyeceği bir olgu olan ve kuşattığı alan itibariyle varlığını gelecekte de sürdüreceği gözükenden dinin, kutsal ve aşkın tabiatı yanında, kendisinde var olan değerler sistemi sayesinde insanların önemli ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle hem bireysel hem de toplumsal yönden önemli bir fonksiyon icra ettiği bilinmektedir. İlâveten farklı dinamik ve süreçlere tabi modern kent-din ilişkisinin sadece çatışma biçiminde olmadığı; aynı zamanda hem gelenek ile modernin yan yana bulunduğu hem de modernleşme sürecine özgü olarak farklılaşan yeni kentsel dindarlık biçimlerine zemin hazırladığı anlaşılmaktadır. Örneğin modern kent hayatında seküler yaşam tarzlarıyla birlikte görülen geleneksel, kentsel, entelektüel, bireyci veya rasyonel dindarlık formlarının varlığı; yine modern kentin pratiğinde tezahür eden yeni dini ya da sözde dini hareket ve oluşumlar ile cemaatçi eğilimler; dini algılayış ve yaşayış kalıplarındaki farklılaşmalarla birlikte, dinin modern kent hayatında da bir şekilde varlığını sürdürdüğünü göstermesi bakımından önemli görülmektedir. Bu anlamda modern kentin seküler kurumlarının gerek fert gerekse de toplum hayatında insanların gaye ve anlam arayışı gibi birtakım ihtiyaçlarına cevap veremediği durumlarda, dinin yeni roller ve fonksiyonlar kazanarak öne çıkması şaşırtıcı bir durum olmayacaktır. Dolayısıyla 21. yüzyılın modern kentleri özelinde dinin yapı ve fonksiyonlarında meydana gelen değişimler ile toplumun din algısındaki farklılaşmaları daha iyi tespit edebilmek adına yeni saha araştırmalarına ve bulgulara ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Çünkü anlayış ve yaşayıştaki değişim ve dönüşümlere rağmen din, insan ve toplum yaşamı için önemli bir inanç kaynağı ve değerler sistemini temsil ettiğinden; insanların din yoluyla cevap aradıkları sorular durdukça -ki bunlara başka yollardan tam olarak çözüm bulunması bilimsel olarak mümkün gö-

rünmemektedir- dinin varlığının da devam edeceği değerlendirilmektedir.

Author Contribution / Yazar Katkısı: *Research design / Çalışmanın tasarlanması:* MA (%50), ML (%50); *Literature review / Literatür taraması:* MA (%50), ML (%50); *Data collection / Veri toplama:* MA (%50), ML (%50); *Data analysis / Veri analizi:* MA (%50), ML (%50); *Writing the article / Makalenin yazımı:* MA (%50), ML (%50); *Revision the article / Makale revizyonu:* MA (%50), ML (%50)

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The authors declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Akyüz, Niyazi. *Gecekonduarda Dini Hayat ve Kentleşme*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2007.
- Akyüz, Niyazi- Çapcıoğlu, İhsan. *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*. Ankara: Ümit Ofset Matbaacılık, 2008.
- Alver, Köksal. "Kent İmgesi". *Kent Sosyolojisi*. Ankara: Hece Yayınları, 2012.
- Alver, Köksal. "Korkut Tuna ve Şehir Sosyolojisi". *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 22 (2011), 331-346.
- Arslantaş, Adnan Halis. "Sosyal Değişme Kentleşme ve Kentleşmenin Din Üzerine Etkileri". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2008), 171-196.
- Benevolo, Leonardo. *Avrupa Tarihinde Kentler*. çev. Nur Nirven Afa. İstanbul: Afa Yayınları, 1995.
- Bayer, Ali. "Sekülerleşme Din İlişkisi". *Sekülerleşme Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*. Ankara: Otto Yayınları, 2021.
- Bayer, Ali. *Sosyolojik Perspektiften Sekülerleşme ve Din İlişkisine Yeniden Bakış*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006. 204542
- Bırd, John. *Din Sosyolojisi Nedir*. çev. Abdulvahap Taştan-Mustafa Derviş Dereli. İstanbul: Lotüs Yayınları, 3. Basım, 2019.
- Bilgiseven, Amiran Kurtkan. *Köy sosyolojisi*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1988.
- Bottomore, Thomas Burton. *Toplumbilim*. çev. Ünsal OSKAY. Ankara: Doğan Yayınları, 1977.
- Bumin, Kürşat. *Demokrasi Arayışında Kent*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.
- Canatan, Kadir. "Batı Kenti". *Kent Sosyolojisi*. Ankara: Hece Yayınları, 2012.
- Çağatay, Neşet. *İslamiyet Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1982.
- Coşkun, İsmail. "Ütopya ve Kent". *Kent Sosyolojisi*. Ankara: Hece Yayınları, 2012.
- Çelik, Celalettin. *Geleneksel Şehir Dindarlığından Modern Kent Dindarlığına*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 1. Basım, 2013.
- Çelik, Celalettin. "Şehir ve Din". *Kent Sosyolojisi*. Ankara: Hece Yayınları, 2012.
- Çelik, Celalettin. *Şehirleşme ve Din*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2. Basım, 2002.
- Demirci, Mustafa. "İslam'da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri". *Kent Sosyolojisi*. Ankara: Hece Yayınları, 2012.
- Ertürk, Hasan. *Kent Ekonomisi*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 1997.
- Ertit, Volkan. *Sekülerleşme Teorisi*. Ankara: Liberte Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Erten, Metin. *Nasıl Bir Yerel Yönetim*. İstanbul: Anahtar Kitap Yayınları, 1. Basım, 1999.
- Günay, Ünver. "Modern Sanayi Toplumlarında Din". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/3 (1986), 41-88.
- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2001.
- Günay, Ünver. "Din Sosyolojisinin Tarihsel Gelişimi ve Temel Sorunları". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/12 (2002), 1-20.
- Gülzar, Haydar. *Şehirlerin Ruhu*. çev. Gürkan Sekmen. İstanbul: İnsan Yayınları, 1. Basım, 1991.
- Gülerman, Adnan - Taştekil, Sevda. *Ahi Teşkilatı'nın Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Giddens, Anthony. *Sosyoloji Eleştirel Bir Giriş*. çev. Ülgen Yıldız Battal. Ankara: Phoenix Yayınları, 9. Basım, 2001.
- Helle, Hans Jürgen. "Kentleşmiş İnsan. çev. Zeynep Aygen." *İstanbul Yapı Kredi Yayınları Cogito Düşünce Dergisi* 8 (1996), 71-79.
- Hout, Jean Louis. "Dünya'nın İlk Kentleri, Kasabacılardan Megapollere, çev. Ali Bektaş Girgin". *Kentlerin Doğuşu*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2000.
- İçli, Gönül. *Sosyolojiye Giriş*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2011.

- İsbir, Eyüp Günay. *Şehirleşme Meseleleri*. Ankara: Gazi Büro Yayınları, 1991.
- Karaman, Zerrin Toprak. *Kent Yönetimi ve Politikası*. İzmir: Anadolu Matbaacılık, 1998.
- Kartal, Kemal. *Kentleşme ve İnsan*. Ankara: Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, 1978.
- Kirman, Mehmet Ali. *Din ve Sekülerleşme*. Adana: Karahan Kitabevi, 2005.
- Kıray, Mübeccel. *Kentleşme Yazıları*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1998.
- Koştaş, Münir. *Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Kurt, Abdurrahman. *Din Sosyolojisi*. Bursa: Sentez Yayınları, 22. Basım, 2019.
- Kurt, Abdurrahman. "Sosyolojik Din Tanımlamaları ve Dine Teolojik Bakış Sorunu". *Ulu-dağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2008), 73-93.
- Luraghi, Raimondo. *Sömürgecilik Tarihi*. çev. Halim İnal. İstanbul: E Yayınları, 1975.
- Nasr, Seyyid Hüseyin. *İslam Sanatı ve Manevîyatı*. çev. Ahmet Demirhan. İstanbul: İnsan Yayınları, 1992.
- Öz, Nedim. "Modern Seküler Süreçte Ailenin Çözülmesi". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (2019), 795-835.
- Okan, Oya. "Şehir, Tarih, Sosyoloji: Korkut Tuna'nın Şehir Yaklaşımı". *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 3/22 (2011), 305-328.
- Özdemir, Eylem. "Kent'in Tanımlanmasında Sosyolojik Yaklaşımlar: Toplumsal Süreç ve/veya Mekânın Çözülmesi". *İdealkent Dergisi* 1/1 (2010), 44-77.
- Öztaş, Fatih - Özbolat, Abdullah. "Kentleşen Gelenek, Gelenekleşen Kent". *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2019), 176-189.
- Özay, Mehmet. *Sekülerleşme ve Din, Batı'da Sekülerleşme Teorileri ve Tartışmaları*. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Park, Robert Ezra - Burgess, Ernes Watson. *Şehir*, çev. Pınar Karababa Kayalığıl. Ankara: Heretik Yayınları, 2016.
- Pirenne, Henri. *Orta Çağ Kentleri*, çev. Şadan Karadeniz. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.
- Oktar, Suat - Varlı, Arzu. "Türkiye'de 1950-1954 Yılları Arasında Demokrat Partinin Tarım Politikası". *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 28/1 (2010), 11-22.
- Tatlıdil, Ercan. "Kent Sosyolojisi: Kuramlar Kavramlar". *Ege Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 3 (1992), 25-44.
- Tatlıdil, Ercan. *Kentleşme ve Gecekondu*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1989.
- Taş, Kemaleddin. *Türk Halkının Gözüyle Diyanet*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2002.
- Tuna, Korkut. *Şehirlerin Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1987.
- Topal, Ahmet Kadir. "Kavramsal Olarak Kent Nedir ve Türkiye'de Kent Neresidir". *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/1 (2004), 276-294.
- Uğurlu, Örgen vd. "Kentlerin Tarihsel Gelişimi". *Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları*. 25-70. Ankara: Örgün Yayınevi, 2010.
- Ünal, Vehbi. "Geleneksel Aileden Çekirdek Aileye Geçiş Sürecinde Boşanma Sorunu ve Din". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/26 (2013), 588-603.
- Serdar, Ziyaüddin. *İslam Medeniyetinin Geleceği*, çev. Deniz Aydın. İstanbul: İnsan Yayınları, 1986.
- Sezal, İhsan. *Şehirleşme*. İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1992.
- Skirbekk, Gunnar - Gilje, Nils. *Antik Yunandan Günümüze Felsefe Tarihi*, çev. Emrah Akbaş-Şule Mutlu. İstanbul: Kesit Yayınları, 2017.
- Slattery, Martin. *Sosyolojide Temel Fikirler*, çev. Ümit Tatlıcan-Gülhan Demiriz. Bursa: Sentez Yayınları, 10. Basım, 2018.
- Wirth, Louis vd. "Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentleşme, çev. Bülent Duru-Ayten Alkan". 20

- Yüzyıl Kenti*. 76-106. Ankara: İmge Yayınları, 2002.
- Weber, Max. *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Zeynep Aruoba. İstanbul: Hil Yayınları, 1985.
- Yavuz, Hilmi. *İslam'ın Zihin Tarihi, Bir Müslüman Aydın'ın İslam Üzerine Düşünceleri*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.